

Н.В.Кононенко

ПОЛІТИЧНИЙ КЛАС У СУЧАСНИХ УКРАЇНІ ТА РОСІЇ: АКТОР ЧИ МОДЕРАТОР ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

На початку 90-их рр. Україна і Росія, як і решта пострадянських країн, зіткнулись із модернізаційними викликами, які вимагали відповідної реакції з боку політичного класу. Сучасна політологія не має консенсусного визначення такого процесу, як модернізація. Вдалим видається визначення модернізації як процесу формування, розвитку і поширення сучасних політичних інститутів і практик, а також сучасної політичної структури. Під «сучасними політичними інститутами і практиками» слід розуміти не копіювання політичних інститутів більш розвинутих демократичних режимів, а ті політичні інститути і технології, які можуть забезпечувати адекватне реагування і пристосування політичної системи до викликів сучасності¹.

Зазначимо, що загалом завдання, які мали вирішити Україна та Росія на шляху створення модерного (чи навіть постмодерного) суспільства, були майже ідентичними. Йшлося про визначення із: 1) соціально-економічними та політичними складовими модернізації; 2) методами і формами модернізації; 3) суб'єктом модернізації. Найскладнішим з перерахованих завдань, на нашу думку, є питання визначення модератора (суб'єкта) модернізаційних процесів. Дослідники теми політичної суб'єктності вважають, що чітке спрямування модернізаційним процесам здатні надати або політичні інститути (наділені необхідними конституційними повноваженнями), або політична еліта (за умов консолідації елітних груп навколо модернізаційної мети), або численні соціальні групи, або харизматичні лідери. Ідеальною схемою суб'єктності вважається варіант, за яким діє синергетичний ефект усіх названих чинників. Утім, в умовах пострадянської трансформації бездіяльність суспільства (соціальних груп) компенсується активністю еліт. В умовах нестабільності значно зростає роль еліти у нав'язуванні суспільній свідомості системи оцінок та цінностей. Як наслідок — суспільні групи в сучасних умовах впливають на політичний процес лише тією мірою, якою їм це дозволяють робити еліти. У зв'язку з цим соціальні групи слід розглядати, швидше, як специфічний вид ресурсів, доступних елітам, а не як суб'єктів². Реальну можливість впливати на трансформацію державних

інститутів має лише політична еліта, а отже, лише вона (або окремі її сегменти) мають достатній потенціал, аби стати суб'єктом модернізації. Російська дослідниця О. Гаман-Голутвіна пропонує під суб'єктом модернізації розуміти не просто політичного актора (політичного суб'єкта), який певним чином впливає на процес перетворень. Науковець підкреслює, що необхідними умовами, аби стати суб'єктом модернізації, є наявність власного стратегічного (або хоча б тактичного) проекту, що реалізує власні (а не зовнішні) інтереси та цілі, і наявність політичної волі для реалізації власного проекту³. Відповідність сучасних українських і російських політичних еліт наведеним параметрам викликає певні сумніви. **В обох країнах складаються умови, коли провідний потенційний суб'єкт модернізації (еліти) виявляє свою стратегічну безсуб'єктність.** Отже, використання підходу, артикульованого О. Гаман-Голутвіною, заперечує можливість здійснення будь-яких позитивних зрушень у справі модернізації політичної системи.

Інший підхід, загальноприйнятий у сучасній транзитології, передбачає, що «динаміка і траєкторія політичних змін у посткомуністичних країнах можуть пояснюватися цілком як похідні від структури і поведінки еліт»⁴. Одним з можливих результатів взаємодії елітних груп є «інституційний компроміс», який є вирішальним кроком до встановлення політичної конкуренції під верховенством права завдяки колективному встановленню обопільно прийнятних інститутів. Таким чином, певний сценарій конфліктів еліт, незалежно від якісних характеристик їх представників (стратегічного мислення, управлінської майстерності тощо), може мати своїм наслідком встановлення не формальної, а реальної демократії, а відтак і стати ефективним інструментом політичної модернізації.

Спробуємо проаналізувати динаміку елітних взаємодій та їх можливі результати на прикладі пострадянських України і Росії. Основними параметрами для такого порівняння будуть структура еліт та розподіл ресурсів між ними. Дж. Хіглі пропонує визначення цієї структури за поєднанням ознак структурної інтеграції та диференціації. Відповідно, виокремлюються чотири типи національних еліт: висока структурна інтеграція та низька диференціація свідчать про наявність монолітної еліти; низька структурна інтеграція у поєднанні з низькою диференціацією характерні для розділеної еліти; низька структурна інтеграція в умовах високої диференціації свідчить про фрагментованість еліти. Характерною

для стабільної демократії вважається тип консенсусної еліти, якій притаманні високий рівень структурної інтеграції разом з високою диференціацією⁵.

Політичний клас України: на шляху до суб'єктного провайдерства

Специфіка модернізаційних змін полягала у тому, що на відміну від Росії, яка лише конкретизувала форми геополітичної ідентичності в умовах прискорення глобалізаційних процесів, Україна мала вирішити більш складне дворівневе завдання: перший рівень — завершення створення політичної нації, що особливо важко зробити в умовах активізації глобалізаційних процесів та ревізії розвинутим постмодерним світом ідей «національних держав». Другий рівень — створення модерної (чи постмодерної) економічної моделі в умовах енергетичної, технологічної та виробничої залежності від російської економіки. Фактично, головним завданням економічної модернізації було створення ефективної, сучасної національної економіки разом із подоланням монозалежності від російського економічного механізму.

На нашу думку, метод ретроспективного аналізу пострадянської історії України допоможе розкрити тему еволюції нового політичного класу в Україні. Протягом **1991 — першої половини 1994 рр.** в Україні діяла емпірично створена владна конструкція, в межах якої жоден з політичних інститутів (Президент, Уряд та Верховна Рада) не був наділений такою кількістю прерогатив, які б дозволяли йому здійснювати вирішальний вплив на формування політичного та економічного курсу країни. Отже, діюча на той момент в Україні владна конструкція унеможлиблювала виконання будь-яким політичним інститутом суб'єктних політичних функцій, не кажучи вже про модераторську модернізаційну місію.

Щодо політичної еліти, то вона в цей час перебувала в розбалансованому стані: політичні рішення все ще ухвалювалися переважно представниками пострадянської еліти, яка, у свою чергу, «патрунувала» процес інтенсивного формування бізнесу фінансово-промислових груп (далі — ФПГ). Через бурхливі події, пов'язані із накопиченням капіталу, новітні власники ФПГ не мали можливості сконцентруватися на питаннях інституціоналізації політичного впливу. Отже, нова конструкція українського політичного класу (політичної еліти) лише починала вимальовуватися, що також унеможлиблювало виконання ним місії модератора перетворень.

Виконання середнім класом певних функцій модератора модернізаційних процесів також було ускладнено, мінімум, двома обставинами. По-перше, розшарування українського соціуму за геополітичними уподобаннями хоч і мало на той момент переважно латентний характер, але вже чітко вимальовувалося (доказ — президентські вибори 1994 року, під час яких вирішальну роль відіграли саме геополітична орієнтація кандидатів і їх чітка «географічна» підтримка). По-друге, переважно патерналістське пострадянське українське суспільство було деморалізоване гіперінфляцією початку 90-х рр. минулого ст. і, відповідно, позбавлено політичної волі. Радянський середній клас (ІТП, вчителі, лікарі, науковці) за нових політичних умов став найменш забезпеченим прошарком суспільства, новий середній клас ледве починає формуватись.

Період від другої половини 1994 р. до 2004 р. характеризується економічною стабілізацією; появою впливового політичного інституту (президента), що здійснював моновплив на політичну систему; формуванням нової структури політичного класу (владної еліти) шляхом інституціоналізації політичного впливу ФПГ; відсутністю модератора модернізаційних процесів в Україні і, відповідно, чіткої стратегії перетворень. У 1992 році із проханням «сказати, що потрібно будувати в Україні» до депутатів Верховної Ради України звернувся тоді ще прем'єр-міністр Леонід Кучма. Ставши у 1994 році Президентом України, зрозумівши, що поставлене парламентарям (як частині політичного класу) питання так і залишається риторичним, Л.Кучма прямує до Конституції 1996 року, яка політично перетворила Україну у президентсько-парламентську республіку, в межах якої глава держави отримав майже необмежені важелі впливу на всі гілки влади. В політичному та правовому сенсі (за кількістю повноважень) Президент ставав центром політичного та владного механізму України. Фактично, інституційні повноваження Президента надавали йому історичну можливість стати суб'єктом (модератором) української модернізації. Втім, *через низку об'єктивних обставин, таких, як політично та національно неструктуроване суспільство (слабкість та висока конфліктність еліти, яка сфокусована на розширенні ареалу власного політичного та бізнес-впливу, замість розробки консолідуючої модернізаційної моделі; поляризоване — за ідеологічними, світоглядними, економічними ознаками — суспільство; монозалежність від Російської Федерації) та суб'єктивних (відсутність у Президента політичної волі до глибокої модернізації)*

Президент України Л.Кучма не став суб'єктом модернізації в Україні.

Цікаві процеси в цей період відбувалися і з політичною елітою, невід'ємною частиною якої в Україні став олігархат. За майже десять років президентства Л.Кучми великий капітал формувався владою шляхом відкриття окремим представникам бізнесу доступу до реекспорту російської енергетичної сировини, до дешевих фінансових ресурсів, до державних монополій (земля, дороги, вода і т.д.), практично безкоштовної приватизації державної власності, створення ліберальних умов експорту-імпорту для певної групи продуктів. Низькі собівартість продукції (яка досягалася за рахунок доступу до демпінгових цін на російські енергоносії) та заробітна плата зумовили експортну конкурентоздатність української продукції. Цілком зрозуміло, що низький рівень життя українців та існування демпінгових цін на російські енергоносії як умови формування і існування капіталу в Україні суперечили оновленню (модернізації) вітчизняної економіки. Більше того, отримання прибуткової ренти за рахунок демпінгових цін на енергоносії та людську працю перетворювало нову вітчизняну бізнес-еліту у найбільш послідовного консерватора, прибічника збереження Україною статус-кво як у внутрішній, так і зовнішній політиці.

На відміну від Росії (де з приходом до влади у 2000 році В.Путіна роль та місце олігархії у визначенні політичних та економічних контурів політики стає значно скромнішими), українські олігархи та створені ними ФПГ на початку ХХ ст. стають впливовими, майже визначальними політичними та економічними акторами. Разом із вмонтуванням олігархії в економіку України, а потім — і реорганізацією всієї економіки для отримання олігархічними фінансово-промисловими групами прибуткової ренти, олігархи стають невід'ємною частиною політичної еліти України. Більше того, наприкінці минулого століття вони починають адаптацію під себе політичного механізму в Україні, модеруючи процес т.зв. «політичної реформи», яка разом із створенням умов для політичної інституціоналізації в Україні мала значно обмежити вплив Президента (який на початку ХХІ ст. ще залишався центром владного механізму і, перебуваючи **понад** рештою політичних інститутів та гравців, дещо врівноважував політико-економічну конкуренцію решти українських політичних гравців, серед яких були і олігархи). Нагадаємо лише, що процес адаптації

бізнес-елітою «під себе» політичного механізму в Україні відбувся поступово. Якщо протягом 1994–1995 рр. політичні рішення все ще приймалися пострадянською елітою, по відношенню до якою власники ФПГ виконували васальні функції, то Конституція 1996 року стає свого роду політичним компромісом між бізнес-елітами щодо того, що в межах президентської республіки статус-кво між бізнес-елітами буде зберігатися за допомогою гіпервпливового Президента. Втім, рішення Верховної Ради (де в той час уже перебували народними депутатами лідери найвпливовіших ФПГ або лобісти ФПГ) про зміну у 1997 р. мажоритарної виборчої системи на змішану свідчило про те, що цей статус-кво є питанням тимчасовим, оскільки через присутність партій у парламенті ФПГ взяли курс на здійснення політичного впливу на виконавчу та законодавчу влади. У 1998 р. до парламенту за списками проходять представники декількох партій: ПЗУ, СДПУ(о), КПУ, СПУ, НДП, СППУ. Ці політичні проекти ще не можуть впливати на виконавчу владу (оскільки виконавчу владу формує Президент), але вони вже можуть впливати і суттєво впливають на хід законодавчого процесу. Йде «політична приватизація» (не інституційна) ФПГ структур виконавчої влади в центрі і на місцях, створюється система васальної залежності чиновника від ФПГ. У 2000 році різко падає вплив Президента на політичні процеси, що відбуваються в країні («справа Гонгадзе») і ФПГ через своїх представників у парламенті та інших органах влади починають активну дискусію щодо зміни владного каркасу в Україні в бік парламентської республіки, яка дозволить вивести виконавчу владу в центрі та на місцях з-під впливу Президента.

Стислі результати періоду 1994–2002 років полягали у тому, що:

– Президент, інституційно наділений повноваженнями, необхідними для здійснення модераторської ролі української модернізації, виконував лише роль провідного політичного суб'єкта, який перетворився на фундатора, а потім — на «третього суддю» українських олігархів;

– фрагментована політична еліта, як поєднання номенклатури та олігархічного капіталу, не була здатна за своєю природою генерувати ідеї, адекватні модернізаційним викликам України, оскільки головною умовою отримання нею прибуткової ренти є низька вартість робочої сили та доступ до демпінгових цін на російські енергоносії. Заради збереження стабільності формування капіталу вітчизняні олігархи виборювали таку політичну модель,

яка гарантувала їм (після відходу від влади Л.Кучми) відсутність різких модернізаційних реформ, які б могли б серйозно вплинути на ціни на енергоносії (у разі чітко вираженої євроатлантичної геополітичної орієнтації України) або на зростання рівня заробітних плат в Україні (у разі адаптації українського законодавства до європейського);

– середній клас через свою нечисленність і слабкість, залежність від олігархів, нерозвинутість інститутів громадянського суспільства в Україні також не мав можливості виконувати функцію суб'єкта модернізації;

– поглиблювалося відчуження політичного класу (зорієнтованого на збереження існуючого статус-кво) від переважної більшості населення, орієнтованого на запровадження більш високих соціальних та економічних стандартів життя;

Період 2004–2007 рр. характеризується, по-перше, закінченням моноцентричного впливу на політичні процеси в країні з боку Президента і початком жорсткої політичної конкуренції всередині політичного класу за визначення політичного курсу розвитку країни; по-друге, пролонгацією процесу перетворень в Україні із відсутнім суб'єктом модернізації.

Підсумки президентства В.Ющенка протягом 2004–2007 рр., на нашу думку, дозволяють стверджувати, що разом із Президентом Ющенком в Україні не з'явився суб'єкт модернізації. Аналітики підкреслюють, що сталося це не тільки через суб'єктивні обставини, але й завдяки цілком об'єктивним факторам, головним серед яких є стан сучасної української еліти. Олігархічні групи, які за фактом виявилися в Україні значно сильнішими, ніж, наприклад, у Росії, після відходу Л.Кучми від влади в Україні створили для себе (через політичну реформу 2004–2006 рр.) політичне поле, в межах якого відсутній домінуючий політичний суб'єкт. Політично обмежений у важелях впливу на політичну та економічну сфери, позбавлений підтримки у парламенті, Президент не може виконувати роль суб'єкта модернізації. Уряд та парламент, що формуються і контролюються правлячими олігархічними групами, також не здатні виконувати модернізаційні функції, оскільки виконують роль політичних інститутів, через контроль яких українські олігархи продовжують отримувати свої ренти шляхом консервації сучасного політичного та економічного стану України.

На нашу думку, політичні реалії сучасної України та сучасні українські лідери є такими, що змушують констатувати, що мо-

дернізація — не оптимальний на даний момент метод оновлення суспільства, оскільки вимагає існування дієвого суб'єкту модернізації. На цю роль не може претендувати в Україні ані політик, ані політична еліта, ані політичний інститут, ані соціальний прошарок. Шлях поступового оновлення України — це демократичний транзит. Головна умова демократичного транзиту — існування внутрішньоелітного конфлікту — достатньо рельєфно представлена в сучасній Україні. Вада демократичного транзиту як методу оновлення суспільства полягає в тому, що пошук української моделі демократії відбуватиметься через пошук внутрішньоелітного діалогу, а питання ідеологічного концепту, мети і завдань діалогу поки що залишаються поза межами серйозної уваги елітних груп. Утім, подальше імплантування України у світові та європейські процеси стає тим чинником, що вимагає чіткого позиціонування нашої країни щодо діючих у світі центрів впливу, систем безпеки, політичних та соціально-економічних стандартів. На нашу думку, саме процес неминучої вбудови України в сучасний світ буде тим чинником, що прискорить остаточне завершення формування нового політичного класу, який буде змушений зайнятися стратегічним позиціонуванням України, шукати синтезні схеми та політичні конструкції і через це відійти від домінування корпоративних стандартів та провайдерської місії інтересів у «великій політиці» лише частини українських регіонів.

Росія: від фрагментованої еліти до політичного мегасуб'єкта

Стислий ретроспективний аналіз процесу формування російського політичного класу та його впливу на модернізаційні процеси в Росії дозволяє зробити припущення, що за великим рахунком, за рівних стартових умов результати генези сучасних української та російської політичних еліт суттєво відрізняються.

Як уже зазначалося, сучасний українській політичний клас є не лише міксом партійної номенклатури і представників великого олігархічного капіталу, а й інструментом політичного впливу українських ФПГ на стратегію розвитку країни. Політична конструкція сучасної України, в межах якої відсутній суб'єктний моновплив з боку інституту президента на решту політичних інститутів, дозволяє різним елітним групам конкурувати в межах політичного класу за безпосереднє формування внутрішньої та зовнішньої політики. Втім, реальна політична конкуренція українських

елітних груп не вирішила проблему суб'єкта модернізації, оскільки в мотиваційній діяльності елітних груп репрезентація корпоративних інтересів у владі поки що домінує над загальнонаціональними модернізаційними прагненнями політичного класу.

РФ отримала у спадок від радянської системи фрагментовану політичну еліту, в якій, по-перше, виокремлювалися досить потужні регіональні еліти, жодна з яких не могла одноосібно претендувати на абсолютне домінування на загальнодержавному рівні, але активно включалася у боротьбу за розширення своєї автономії аж до отримання суверенітету. Разом з тим, на загальнонаціональному рівні діяли потужні елітні групи — вихідці з вищих щаблів загальносоюзної номенклатури, що активно включились у боротьбу за владу. Цей конфлікт знайшов своє вираження у протистоянні між президентом Б. Єльциним і парламентом РФ. Основним ресурсом, що на той час визначав співвідношення сил, була масова підтримка, оскільки механізми конвертації економічного, адміністративного і медійного ресурсу в електоральні переваги не були тоді досить опрацьовані. Співвідношення ресурсів між гравцями визначив референдум 25 квітня 1993 року щодо довіри президентові й продовженню його курсу реформ. За довіру Б. Єльцину висловилося 58,7 % населення⁶. В таких умовах стратегія придушення більш сильною елітною групою слабкіших конкурентів була вигіднішою, ніж елітна кооперація, і актор, що володів значною перевагою в ресурсах, обрав саме її. Це виразилось у подіях вересня — жовтня 1993 року. В результаті президент зміг на інституціональному рівні закріпити своє домінування шляхом прийняття нової конституції.

Підкреслимо, що період **1991–1999 рр.** увійшов в історію сучасної Росії як «час Єльцина», період бурхливих, не завжди системних економічних перетворень; створення моноцентричної президентської політичної системи; формування нового політичного класу Росії і відсутності суб'єкта і концепції модернізації. Політична система Російської Федерації, що формувалася в умовах слабкості громадянського суспільства, нерозвинутості інститутів держави, ослаблення ролі права як універсального регулятора суспільних цінностей, що дозволяє консолідувати різні бюрократичні корпорації, **у першій половині 90-х рр. XX ст. мала ознаки режиму особистої влади національного лідера.** Втім, російський президент, певний час уособлюючи роль єдиного впливового політичного суб'єкта, не перетворився на конструктивного суб'єкта модернізації.

У другій половині 90-х рр. президент Б. Єльцин поступово втрачав абсолютне домінування в межах режиму, що унеможливило реалізацію сценарію «переможець отримує все». На перший план вийшов варіант міжелітних «картельних угод». Деякі впливові представники бізнесу отримали контроль над прибутковими підприємствами, а опозиційні партії і політики були інтегровані до нового режиму. Втім, оскільки «картельні угоди» діють лише за умови збереження розподілених ресурсів, елітні групи вступили у фазу конфліктів і нестабільності, оскільки президент залишив собі можливість перегляду умов розподілу і активно використовував її у політичній праці.

За майже десять років перебування Б. Єльцина при владі в Російській Федерації було створено в економіці — «олігархічний капіталізм», існуючий за рахунок використання олігархами доступу до надприбутків від сировинної державної ренти, в політиці — т.зв. «президентську демократію» або «ілюзорну демократію» (із гіперболізованим впливом президента на діяльність решти інститутів політичної системи Росії), що співіснували поряд із розбалансованим владним механізмом та децентралізаційними тенденціями у взаєминах «Центр — Регіони». Негативні процеси в російській економіці (падіння темпів зростання ВВП, падіння рівня життя переважної більшості росіян); формування у Російській Федерації у 90-их рр. XX ст. перехідного суспільства із елементами економічного і політичного плюралізму й ознаками політичної, соціальної та економічної стагнації — такі результати отримала Російська Федерація за часів перебування при владі Бориса Єльцина.

Деградація за часів президентства Єльцина недорозвинутих демократичних інститутів, їх використання великим бізнесом об'єктивно ускладнювали вибір більшості росіян на користь інституційної демократії. Цікаво, що нові еліти (складний симбіоз бюрократії та бізнес-еліти) продемонстрували прагнення до блокування реформ, оскільки подальше реформування економіки призвело б до руйнування клієнтських взаємин між, з одного боку, державним бюджетом та державною власністю, з іншого — бізнесменами. Зазначимо, що і середній клас, розміщений переважно у великих містах та створений бізнес-елітою за рахунок надходжень від використання державної ренти, також не був готовий на 100% підтримати поглиблення модернізації. В усякому разі, про це свідчив спротив саме з боку російського середнього класу спробі провести податкову реформу і легалізувати надходження.

У 2000 р. В.Путін почав будувати режим, за яким спонтанна гібридність влади та корпоративно-олігархічна складова в економіці поступилися місцем «новому порядку», де влада, як і раніше, знаходилася в руках найвпливовішого політичного суб'єкта — президента, але останній вже спирався не на олігархів, а на бюрократію. Вхідження Володимира Путіна на владний Олімп Росії збіглося у часі із початком зростання ціни на нафту. Шалені надходження від експорту нафти та газу, з одного боку, збільшували дохідну частину російського бюджету і, відповідно, надавали певного маневру для розробки і реалізації більш гармонійної соціальної політики. З іншого боку — зростання світового попиту на енергетичну сировину збільшувало не лише державний бюджет, а й означало зростання надходжень російських ФПП, які контролювали, на той момент значну частину ринку газо- і нафторозвідки, нафтовидобування.

Якщо економічна стабілізація передбачала зростання державного впливу в економіці, перш за все — в її експортоорієнтованій сировинній галузі, то відносна політична стабілізація в Росії на початку президентства В.Путіна не стала базою для формування політичного консенсусу щодо шляхів подальшого розвитку країни. Фактично, стабілізація початку ХХІ ст. була лише пактом про ненапад між головними політичними акторами країни. Результатом періоду стабілізації стала легалізація В.Путіним влади нової російської еліти із розрахунком на провайдерську роль еліт у процесі оновлення (модернізації) російського суспільства.

Утім, легалізовані у політичній системі координат нові російські еліти не стали суб'єктом, модератором модернізаційних процесів, реалізації яких очікували від президента В.Путіна. Вже на початку ХХІ ст. стає зрозумілим, що еліти підтримали запропонований президентом РФ у 2002–2004 рр. пакет реформ, керуючись не прагненням створення в Росії нового суспільства, підґрунтям існування якого є розбудована на ринкових принципах економіка та конкурентна демократія, а прагматичним розумінням того, що переважна частина державної власності поділена, а тому потрібна нова, більш модерна модель функціонування економіки, яка б дозволила, з одного боку, за рахунок бюджету вирішувати існуючі в суспільстві соціальні проблем, з іншого — відкрила б еліті шлях до ще неприватизованої державної власності. Отже, еліти підтримали реформи Путіна тому, що вбачали в них лише інструмент оптимізації існуючої політичної та соціально-економічної

системи, яка б дозволяла їм зберігати свій вплив. Бути ж провайдером модернізації російська еліта на початку ХХІ ст. була не здатна априорі, оскільки модернізаційна схема для РФ передбачала докорінну зміну експортно-паливної моделі російської економіки (яка цілком відповідала на той момент стратегічним інтересам російської еліти).

В умовах відсутності зацікавлених у реалізації глибокої модернізаційної моделі політичних суб'єктів В.Путін запропонував схему «керованої демократії». Головними ознаками встановленого у 2002–2004 рр. режиму «керованої демократії» стали:

– *зменшення впливу на політику незалежних від держави політичних акторів (регіональних еліт, партій, ЗМІ, олігархів)*. З 2001 року у олігархів, опозиційно налаштованих до чинної влади, були відібрані медіа (НТВ, ТВ-6). Через реформу виборчого законодавства та встановлення жорсткої системи контролю за процесом виборів політичні партії втратили вплив на політичний процес у тому обсязі, який був за часів Єльцина. І, нарешті, видалення з кола впливових політичних акторів олігархів Б.Березовського та В.Ходорковського, які прагнули впливати на політичні процеси, довело, що влада співпрацює та сприяє розвитку лише тих олігархів, які відходять від впливу на політику;

– *активне, але лише формальне перенесення акценту при ухваленні рішень з неформальних центрів впливу на інституційні механізми і процедури*, оскільки єдиним центром генерування стратегій і рішень залишався президент;

– *активне використання технології створення субститутів та квазіпредставництв*, структур, за допомогою яких із системи влади взагалі «виймалися» чи послаблювалися діючі інститути. Наприклад, до субституту можна віднести створену при президенті Росії Державну Раду (як альтернативу Раді Федерації);

– *зростання впливу на розробку та реалізацію політичних рішень з боку бюрократичної еліти*. Так, реформа Ради Федерації та бюджетна реформа зменшила вплив регіоналів на формування центральної політики та позбавила губернаторів фінансової самостійності. А нова система виборів губернаторів (замість прямого через законодавчі регіональні збори за поданням президента) фактично вписала губернаторів у «президентську владну вертикаль»;

– *трансформація російського капіталізму з олігархічного на апаратний*.

Зоною ризику створеної Путіним інституціоналізованої «керованої демократії» було її тяжіння до гіперцентралізації влади. Небезпеки гіперцентралізації полягають у слабкому поділі влади по горизонталі і вертикалі; перманентному конфлікті між галузевими блоками уряду; нездатністю влади адекватно реагувати на виклики; безвідповідальності. Отримавши керований політичний режим і великі повноваження, президент проголошує про завершення «стабілізації» і початок розробки довгострокової стратегії розвитку країни по всіх критичних напрямках. Увесь 2005 рік пройшов під гаслами суттєвого прориву наукомістких виробництв у російській економіці. В 2006 році стало зрозумілим, що Путін чітко визначив точку зростання російської економіки — лідерство в світовій енергетиці, якого можна добитися через запровадження Росією інноваційних технологій у цьому сегменті економіки. В той же час частина науковців і представники політикуму **активно модерують тезу про те, що суб'єктом модернізації стане не певний політичний інститут чи певна соціальна група (середній клас, бюрократія), а окрема людина — президент Російської Федерації Володимир Путін.** «Нікого іншого, окрім Путіна, хто б мав серйозний досвід керування державою і справжньою політичною волею, в Росії зараз немає. Тому і проблема державного управління полягає зараз не в Путіні, а в тому, як створити систему реалізації його політичної волі, — зазначає політичний філософ Юрій Крупнов⁷. Внесення відповідних правок до Конституції, перевага очолюваної Путіним партії на парламентських виборах 2007 року, фактичне «призначення» наступника Д.Медведева на посаду президента Росії — сценарій, реалізований у 2007–2008 рр., відкрив шлях до подальшого зростання впливу одного політичного актора за рахунок падіння політичної ваги решти елітних груп.

Президент В. Путін зміг, користуючись прибутками від зростання світових цін на енергоносії, забезпечити успішне функціонування режиму та повне домінування у контролі над ресурсами. Це дозволило йому відмовитися від стратегії кооперації з рештою груп політичного класу і перейти до реалізації стратегії «переможець одержує все». Основними ознаками такої зміни стратегій була проголошена практика «рівновіддалення» від основних олігархічних груп, найбільш яскравим епізодом реалізації якої стала «справа ЮКОСу». Успіх нової стратегії дозволив президентові закріпити своє домінування низкою інституціональних змін, серед яких — скасування прямих виборів голів регіональної вико-

навчої влади та підвищення прохідного бар'єра для партій на виборах до парламенту, що істотно знизило можливості опозиції. Крім того, з ініціативи президента було прийнято закон про посилення державного контролю за громадськими організаціями. В такий спосіб у Російській Федерації були здійснені істотні кроки з встановлення авторитарного неконкурентного режиму, значною мірою завдяки появі домінуючого актора, який зміг, користуючись потужною перевагою в ресурсах, подолати фрагментацію еліт та закріпити власну перевагу на інституційному рівні. Проте, незважаючи на фрагментованість еліт в обох країнах, в РФ склались умови для нерівномірного розподілу ресурсів між основними акторами, що дозволило одному з них посісти домінуючі позиції і, поступово нарощуючи вплив, мінімізувати можливості опозиції. Такий розвиток подій сприяв об'єднанню еліт під єдиною орудою і суттєвому зниженню конкурентності російської політичної системи.

¹ Див: Политический процесс: основные аспекты и способы анализа: Сборник учебных материалов. — Под ред. Е.Ю.Мелешкиной. — М., 2001. — С. 220.

² Див: Гельман В.Я. Постсоветские политические трансформации. Наброски к теории // Полис. — 2001. — № 1. — С. 17.

³ Див: Гаман-Голутвина О. В. Проблема субъекта модернизации в России: историко-концептуальные аспекты и современное состояние // Власть и элиты в российской трансформации: Сб. научных статей / Под ред. А.В.Дуки. — СПб.: Интерсоцис, 2005. — С. 94–95.

⁴ Див: Kullberg I., Higley J., Pakulski J. Elites, Institutions and Democratization in Russia and Eastern Europe. — Gill G. (ed.) Elites and Leadership in Russian Politics. — St. Martin's Press, 1998. — P. 176.

⁵ Див: Higley J., Bayulgen O., George J. 2003. Political Elite Integration and Differentiation in Russia. — Steen A., Gel'man V. (eds.) Elites and Democratic Development in Russia. L. — P. 12–14.

⁶ Див: Гаман-Голутвина О.В. Указ. соч. — С. 105.

⁷ Крупнов Ю. «Спаси президента Путина» // Политический класс. — М., 2006. — №8. — С. 19–27.